УДК 37.035

О. Г. Ігнатович

СУЧАСНИЙ ДИСКУРС ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ: ТРАДИЦІЇ ТА ІННОВАЦІЇ

Сьогодні українське суспільство опинилося перед нагальною потребою глибокого переосмислення теоретичних і методичних засад патріотичного виховання молоді. Події останніх років в Україні створили ситуацію, коли усі ми усвідомили необхідність підвищення статусу патріотизму в суспільстві, що виражається, зокрема, в активній діяльності усіх соціальних інститутів у галузі патріотичного виховання. Відповідно, актуалізуються проблеми формування національної самосвідомості, патріотичних почуттів, виховання сучасного патріота України та громадянськи активної особистості.

На необхідності патріотичного виховання молодого покоління наголошували видатні діячі культури – Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка, такі педагоги, як С. Русова, К. Ушинський, В. Сухомлинський, А. Макаренко. Проблеми патріотичного виховання молоді представлено у наукових працях таких українських учених, як І. Бех, М. Боришевський, О. Вишневський, П. Ігнатенко, О. Киричук, Б. Кобзар, В. Кузь, Ю. Руденко, М. Стельмахович, Г. Філіпчук та ін. Формування національної самосвідомості учнів досліджували В. Чорнобай, І. Єгорова, Л. Паламарчук, Г. Гуменюк, А. Терещук та ін. У країнах ближнього зарубіжжя до проблеми формування патріотизму дітей та учнівської молоді зверталися Є. Бєлозєрцев, А. Валєєв, І. Ільїн, М. Нікандров та ін.

Особлива увага приділяється поняттю «дискурс», який хоча і є стійким міждисциплінарним поняттям, можна розглядати недостатньо дослідженим з точки зору його педагогічних можливостей у процесі патріотичного виховання.

Поняття «дискурс патріотичного виховання» у межах цієї статті буде розглянуто нами в гранично широкому розумінні – в аспекті його здатності завдавати певні світоглядні рамки при визначенні пріоритетів розвитку теорії і практики патріотичного виховання, тому що «не слід переоцінювати переваг тих або інших слів при виборі термінів. Проте якийсь вибір врешті-решт має бути зроблений, оскільки різночитання термінів утруднюють змістовне спілкування між дослідниками, які працюють над відповідними проблемами, і тим самим перешкоджають їхньому вирішенню. Треба потурбуватися про те, щоб була взаємно однозначна відповідність термінів і понять, що їх позначають, і щоб кожне з понять отримало своє найменування» [6, с. 124].

Мета статті – проаналізувати основні підходи до аналізу сучасного дискурсу патріотичного виховання, визначити традиційні аспекти та інновації у формуванні дискурсу патріотичного виховання.

Важливим питанням громадянської освіти є її зв'язок з патріотичним вихованням та становленням національної ідентичності сучасної молоді, що відбуваються у межах різноманітних, конкуруючих дискурсивних практик, які являють собою тимчасові, незавершені конструкти з онтологічним статусом проектів або постулатів. «Це завжди недосконале знання про себе і ще недосягнуте адекватне визнання іншими» [9, с. 74]. Це завдання є надзвичайно актуальним та необхідним тому, що, з одного боку, молоде покоління менш суб'єктивне в оцінці політичних реалій, оскільки позбавлене упередженості, яка традиційно супроводжує вираження тих або інших політичних поглядів. З іншого – складає ту частину сучасного суспільства, яка найбільш сприйнятлива до будь-яких змін у соціумі. Саме тому, значну частину сучасної молоді можна віднести до групи соціального ризику, що пояснюється обмеженістю життєвого досвіду, певною схильністю до деструктивних явищ, невмінням іноді проявляти терпимість і стриманість, яскраво вираженою тенденцією до об'єднання, посиленого впливом Інтернет і мобільних засобів зв'язку.

Поняття дискурсу (від лат. *discursys* – «міркування»; сучасн. франц. *discours* – «мова») визначається в межах різних напрямів по-різному. Теорія дискурсу виникла в межах феномену постмодернізму, певного періоду в розвитку культури суспільства як «транскультурний і мультирелігійний феномен, що передбачає діалог на основі взаємної інформації, відкритість, орієнтацію на різноманіття духовного життя людства» [12, с. 8 – 9]. На сьогодні сформувалися чотири основні підходи до розуміння дискурсу: в лінгвістиці як текст, який актуалізується в певних умовах з урахуванням екстралінгвістичних параметрів; у соціології, соціальній семіотиці і політології як спілкування, яке реалізується в ході певних дискурсивних практик; у логіці, філософії, соціології і теорії комунікації як вид мовленнєвої комунікації; у педагогіці як контекст педагогічної комунікації із специфічним професійним «наповненням». Головна мета дискурсу, на думку Ю. Хабермаса, полягає в досягненні взаєморозуміння і згоди між учасниками, а розвиток уміння дискутувати та інтерпретувати різні ситуації розглядається як основний шлях до вдосконалення структури суспільства [16].

Дослідники дискурсу справедливо відзначають, що педагогічний дискурс «є і спосіб, і середовище існування культури в сучасній освіті. Припинення, згасання педагогічного дискурсу неминуче призводить до охолодження культурної компоненти і наростання соціально-прагматичних і функціональних аспектів педагогічної реальності. У сучасних умовах відмова від дискурсу рівнозначна відмові від культури» [8, с. 8].

Дискурс – це сукупність висловлювань про певний предмет, ідею, об'єкт, а отже кількість дискурсів у неперервному процесі комунікації завжди дорівнюватиме кількості проблем, актуальних для учасників комунікативної дії. За значущістю дискурси можуть бути різними. Серед них є епізодичні, малозначущі, є актуальні впродовж певного проміжку

часу, а є основні, дотичні до постійних запитів суспільства. Саме з базисними дискурсами співвідносяться так звані «вічні теми», до яких справедливо слід віднести дискурс патріотичного виховання [7].

Дискурс патріотичного виховання можна розглядати як невід'ємну частину педагогічного і політичного дискурсів у зв'язку з тим, що обидва дискурси включають один з центральних змістовних концептів – патріотизм. До проблеми патріотизму, його ролі й значення в суспільстві, зміцненні державності, ідеологічному виправдовуванні політичних рішень і стратегій зверталися практично усі мислителі різних епох і країн. Смисловий контекст понять «патріотизм» та «патріот», що є основою дискурсу патріотичного виховання, свідчить про складний зміст цієї ідеї. Патріотизм є наріжною духовною цінністю, яка знаходить своє висвітлення у працях філософів, науковців, педагогів: Аристотеля, Платона, Протагора, Сократа, Цицерона, Т. Мора, Т. Кампанелли, Ф. Рабле, Я. Коменського, П. Гольбаха, Ж.-Ж. Руссо, Й. Песталоцці, Й. Гердера, А. Дістервега, І. Канта, Ф. Гегеля, К. Ушинського, С. Гессена, А. Грамші, К. Поппера та ін.

Термін «патріотизм», що існує в мовному просторі багатьох країн і народів, походить від грецького *аопеиос* – земляк, співвітчизник та *аопе* – батьківщина, вітчизна. Відповідно «патріотизм» у найзагальнішому розумінні свідчить про прихильність, любов до усього батьківського (рідної землі, мови, традицій), готовності йому служити і захищати. У сучасних словниках патріотизм трактується як «любов до своєї батьківщини, відданість своєму народові, готовність для них на жертви й подвиги». Акцент у цьому визначенні подано на таких категоріях емоційно-почуттєвої сфери особистості як любов, відданість.

Оскільки концепт «патріотизм» знаходиться на межі понятійного поля політики і культури, то можна стверджувати, що в гуманітарному знанні тема патріотизму є традиційною, постає невід'ємним компонентом суспільної свідомості ще з часів античної цивілізації. Витоки патріотичного дискурсу пов'язані з «культом батька-прародителя та його владної спадщини, символікою соціальної ієрархії та жертовного служіння божественно-первинному» [3, с. 184 – 185].

Слід зазначити, що концепти є засобами, які у своїй певній цілісності організують способи бачення реальності. В науковому знанні певним чином впорядкований та ієрархізований мінімум концептів утворює концептуальну схему, а положення необхідних концептів і встановлення їх зв'язку між собою – сутність концептуалізації [1, с. 46]. Концепт виступає в буденному слововживанні в безлічі асоціативних зв'язків, у поєднанні з ціннісним ставленням людини до світу, людей і самої себе [10, с. 135].

Саме давньогрецьке суспільство створило передумови для існування публічної влади і культурного самовизначення, а відповідно і для пошуку форм об'єднання політичного і культурного змісту. У своїх працях П. Бурдьє відзначає, що «основною ставкою в політичній грі є не

лише і навіть не стільки монополія використання об'єктивних ресурсів політичної влади (фінансів, права, армії тощо), скільки монополія виробництва і поширення політичних уявлень і думок» [4, с. 24]. До феноменів такого роду можна віднести і патріотизм з відповідними дискурсивними практиками і способами патріотичного виховання.

Зарубіжні та вітчизняні мислителі і педагоги минулого сутність патріотичного виховання визначали так:

- зміст патріотизму має ґрунтуватися на ідеї народності, яка включає вимоги навчання рідною мовою, виховання людяності, гуманності, прагнення сформувати таку людину, яка вище за все ставить благополуччя своєї батьківщини і готова пожертвувати собою заради її свободи і незалежності (Я. Коменський);
- сутність патріотичного виховання – розвиток моральних почуттів на основі чуттєвого споглядання, у формуванні здатності дітей та молоді пізнавати добро і творити його, спрямованість такого виховання має бути гуманістичною і дієвою (Й. Песталоцці);
- у вихованні патріотизму провідними є принцип природо-відповідності та ідея внутрішньої свободи, вдосконалення, добра й справедливості, а домінантою виховного процесу – прищеплення любові до всього людства, до свого народу у середовищі сім'ї та школи (А. Дістервег);
- процес патріотичного виховання з позицій пізнання і самопізнання: «кожний повинен знати свій народ, а в народі пізнати себе. Якщо ти українець, то будь ним» (Г. Сковорода) [15, с. 496];
- патріотичне виховання – це прищеплення молодому поколінню почуття обов'язку перед Батьківщиною, відповідальності, високої гідності: «Як немає людини без самолюбства, так і немає людини без любові до Батьківщини, і ця любов дає вихованню вірний ключ до серця людини і могутню опору для боротьби з його поганим» (К. Ушинський) [14, с. 73];
- сутність патріотичного виховання – це формування любові до рідного народу і поваги до інших народів, громадянської самосвідомості шляхом глибокого вивчення духовної спадщини України (С. Русова);
- патріотичне виховання – процес цілеспрямованого залучення молоді до глибокої віри у Бога, до національних і загальнолюдських вартостей, до відбудови самостійної України і піднесення до високого рівня власної духовної культури, освіти, науки і мистецтва (Г. Ващенко);
- патріотичне виховання – формування таких особистісних рис молодої людини, як воля, мужність, цілеспрямованість, почуття власної гідності, гордість за свій народ, честь та ін. (А. Макаренко);
- патріотичне виховання як вдосконалення світоглядної свідомості, участь вихованців у суспільно корисній праці як дієвій формі розвитку обов'язку і відповідальності перед Батьківщиною: «патріотичне виховання – це процес проникнення до всього, що пізнає, робить, до чого

прагне, що любить і ненавидить людина, яка формується» (В. Сухомлинський) [13, с. 131].

Патріотичне виховання – це соціальне явище, напрям педагогічної діяльності і чинник суспільного життя. «Патріотичне виховання – це систематична і цілеспрямована діяльність органів державної влади і громадських організацій щодо формування у громадян високої патріотичної свідомості, почуття вірності своїй Вітчизні, готовності до виконання громадянського обов'язку і конституційних обов'язків щодо захисту інтересів Батьківщини» [5, с. 38]. Таким чином, можна стверджувати, що патріотичне виховання – це цілеспрямований процес формування патріотичних якостей особистості і моделі патріотичної поведінки. Патріотичну поведінку завжди супроводжує й відповідний дискурс, тобто відносна згода в суспільстві щодо розуміння сенсу патріотизму, що проявляється в лексиці й символіці. Вербалізація ціннісних політичних установок, оформлення правил і процедур використання понять та символів, що пов'язані з ними, у тому числі й патріотичних, є умовою стійкої соціокультурної комунікації.

Будь-який дискурс розуміється як особливий спосіб інтерпретації навколишнього світу, який виникає між індивідами і не піддається розумінню поза його контекстом. Дискурс патріотичного виховання розуміється як комунікативна подія, що відбувається в певному часовому і просторовому контексті за наявності вербальних і невербальних складників. Такий дискурс репрезентовано в письмових або усних текстах, які пов'язані з вираженням почуттів щодо своєї країни, відображають уявлення, символи, образи, що наділяються певним смислом. Постійні елементи такого дискурсу – герої, дати, свята, символи, битви, Батьківщина, Вітчизна, мати тощо – можуть змінювати своє значення залежно від історичного та інтелектуального контекстів. Наприклад, аналіз дискурсу патріотичного виховання дозволяє трактувати поняття «Вітчизна» як сукупність політичних компонентів національної ідентичності (влада, політична історія, ідеологія, раціональне), тоді як поняття «Батьківщина» – як сукупність етнічних компонентів («земля», природа, мова, колективне несвідоме, ірраціональне). Досить часто замість патріотизму вживаються поняття, що є його складниками (наприклад, «повага», «згода», «турбота про благо» та ін.). Само слово «патріотизм» доволі часто подається спільно з такими словами, як «взаємодопомога», «солідарність», «національна гордість». У рамках дискурсу патріотичного виховання на сьогодні досить уживаною є опозиція «патріот – *не*-патріот».

Сучасна ситуація в дискурсивному просторі патріотичного виховання відрізняється від тієї, що була в Україні в ХХ ст. Рівень патріотизму та зміст дискурсу патріотичного виховання пов'язані із ступенем проникнення духовного змісту в практику «служіння Батьківщині», тобто здатністю людини до особистісного розрізнення добра і зла в загальному соціокультурному контексті. В той же час ідея

патріотизму спирається і на більш архаїчний, міфологізований зміст. Підстави патріотичного світосприйняття тісно пов'язані з культом героїчного: «якщо виживання або безпека нації виявляються під загрозою, це навіть до кращого, оскільки зв'язок між щоденними справами кожного і вічним існуванням нації стає особливо явний… Нація, яка перестане вимагати жертв від своїх представників, стане даремною як засіб досягнення безсмертя» [2, с. 306 – 307]. Усі ці смислові утворення зумовлюють складні й багаторівневі комбінації, що іноді й призводять до ситуації конфлікту ідей патріотизму.

Таким чином, дискурсу патріотичного виховання властива наявність загальної теми, пов'язаної з поняттями Батьківщина, Вітчизна, національна гідність, національна свідомість і самосвідомість, нація, країна, народ, свій, чужий і т. д., які визначають ставлення носіїв мови до своєї нації, до інших народів. Але при цьому слід звернути увагу на те, що в сучасній українській мові (як й в англійській) вживаються похідні лексеми з негативною конотацією: ультрапатріот, ура-патріот, патріотит, квазіпатріотизм, псевдопатріотизм, patrioteer, pseudopatriot, superpatriot (ура-патріот), flag-waxing, spread-eagleism (ура-патріотизм), словосполучення «квасний патріот», «professional patriot» (ура-патріот). Для лексики українського дискурсу характерні більш яскраво виражені оцінні судження на відміну від лексики англійської мови, дискурс якої походить від нейтральної лексеми «country». Відповідно концепт «патріотизм» наближений до концепту «націоналізм», що певним чином призводить до нівелювання меж між справжньою любов'ю до Батьківщини та ідеями національної винятковості.

Значущим культурно-специфічним показником патріотичного дискурсу слід визнати ораторське мистецтво сучасних політичних лідерів, яке залишається одним з найбільш ефективних способів апеляції до почуттів окремої людини й цілого народу. Значна кількість цитат саме з політичного дискурсу стають прецедентними висловлюваннями й афоризмами. Особливого значення набувають тексти президентського дискурсу як лідера нації, оскільки «текст – авансцена боротьби безлічі сил, рівноправних дискурсів, що є одночасно об'єктами боротьби за владу, але також і сильними владними позиціями. Контроль над текстами і є контроль над якимось єдино вірним баченням світу» [11, с. 51]. Можна виділити основні тематичні домінанти, які співвідносяться з поняттям «патріотизм», наприклад, фіксація «години нуль» як визнання початку нової епохи в історії держави і важливості докорінних перетворень; роль і зміст поняття нації і національної ідентичності; пошуки єдиної національної ідеї як базису, на якому мала б будуватися нова ідентичність; зовнішньополітична презентація країни, її роль на світовій арені; ставлення до Європи й європейська ідентичність.

Досягненню ефективного результату в процесі виховання може перешкоджати, з одного боку, некритичне наслідування усталених стереотипів і традицій, з іншого – відсутність підстав та орієнтирів

критичного ставлення до ситуації, що змінилася. За таких умов дискурс патріотичного виховання повинен спиратися на історичні традиції виховання патріотизму, оскільки при розумінні того, що передано нам історичною традицією, відбувається не лише осягнення смислу тих чи інших текстів, але й вироблення нових уявлень, підходів до оцінки сучасності. Актуальними залишаються слова Ю. Хабермаса, що це розуміння відбувається у вірності традиціям й одночасно в критичному розмежуванні з ними.

Таким чином, патріотизм – це феномен, який укорінено в існуванні будь-якого суспільства і виступає підґрунтям громадської консолідації. У сучасних умовах його функціонування ускладнюється поширенням тенденції глобалізації з варіантом однополярного світоустрою, високою уразливістю національної культури і мови внаслідок тиску масової культури, кризою свідомості у зв'язку з перевагою цінностей споживання і пристосування замість активної адаптації і конструктивного перетворення. Патріотизм повинний бути не тільки важливим виховним моментом, а й широко обговорюватися в суспільстві як елітами, так і масами через засоби масової комунікації як найбільш перспективна стратегія розвитку держави. Відповідно до цього дискурс патріотичного виховання як динамічне явище повинен відбивати суспільно-політичні й соціокультурні тенденції в сучасному суспільстві і державі.

Подальші перспективи дослідження пов'язані із проблемами використання в дискурсі патріотичного виховання метафори як з точки зору соціальної, політичної складової, так й з лінгвістичної точки зору.

Список використаної літератури

1. Абушенко В. Л. Концепт / В. Л. Абущенко, Н. Л. Кацук // Социология: Энциклопедия. – Мн., 2003. – 146 с. **2. Бауман З.** Индивидуализированное общество / З. Бауман ; пер. с англ. – М. : Логос, 2002. – 390 с. **3. Бенвенист Э.** Словарь индоевропейских социальных терминов / Э. Бенвенист. – М. : Прогресс-Универс, 1995. – 456 с. **4. Бурдье П.** Социология политики / П. Бурдье. – М. : Socio-Logos, 1993. – 336 с. **5. Быков А. К.** Проблемы патриотического воспитания / А. К. Быков // Педагогика. – 2006. – № 2. – С. 38 – 43. **6. Габай Т. В.** Педагогическая психология / Т. В. Габай. – М. : Академия, 2003. – 124 с. **7. Галецька І.** Індивідуальні цінності в дискурсі психологічних теорій / І. Галецька, І. Семків // Соціогуманітарні проблеми людини. – 2006. – № 2. – С. 192 – 203. **8. Имакаев В. Р.** Проектные педагогические сообщества / В. Р. Имакаев [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://poipkro.perm.ru/ELBIB/b-sp-VP05.htm. **9. Костенко Н.** Культурні ідентичності: перетворення і визнання / Н. Костенко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 4. – С. 74 – 81. **10. Луков Вал. А.** Тезаурологическая концепция молодежи / Вал. А. Луков // Социологический сборник. Вып. 5. – М. : Социум, 1999. – 295 с. **11. Методология** исследований политического дискурса: Актуальные

проблемы содержательного анализа общественно-политических текстов. Вып. 1; под общ. ред. И. Ф. Ухвановой-Шмыговой. – Мн. : Белгосуниверситет, 1998. – 283 с. **12. Скоропанова И. С.** Русская постмодернистская литература / И. С. Скоропанова. – М. : Флинта ; Наука, 2002. – 189 с. **13. Сухомлинський В. О.** Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: В 5-ти т. – Т. 1. – К. : Рад. шк, 1976. – С. 55 – 206. **14. Ушинський К. Д.** Питання про народні школи / К. Д. Ушинський // Твори : в 6 т. – Т. І. – К., 1954. – С. 67 – 93. **15. Фіцула М. М.** Педагогіка / М. М. Фіцула. – К. : Академія, 2002. – 528 с. **16. Habermas J.** Moralbewußtsein und kommunikatives Handeln / J. Habermas. – Frankfurt, 1992. – 245 с.

Ігнатович О. Г. Сучасний дискурс патріотичного виховання: традиції та інновації

Статтю присвячено актуальній проблемі функціонування дискурсу патріотичного виховання в сучасних соціокультурних умовах. Розкрито основні підходи до характеристики понять «дискурс», «педагогічний дискурс». На основі міждисциплінарного контексту дискурсивного аналізу представлено змістовну характеристику концептів «патріотизм», «патріотичне виховання». Розкрито взаємозв'язок педагогічного і політичного дискурсів в обґрунтуванні специфіки дискурсу патріотичного виховання в сучасних умовах. Представлено загальну характеристику ґенези поняття «патріотизм» в історії вітчизняної і зарубіжної педагогічної думки.

Ключові слова: патріотизм, патріотичне виховання, дискурс, педагогічний дискурс, політичний дискурс, дискурс патріотичного виховання, концепт, метафора.

Игнатович О. Г. Современный дискурс патриотического воспитания: традиции и инновации

Статья посвящена актуальной проблеме функционирования дискурса патриотического воспитания в современных социокультурных условиях. Раскрыты основные подходы к характеристике понятий «дискурс», «педагогический дискурс». На основе междисциплинарного контекста дискурсивного анализа представлена содержательная характеристика концептов «патриотизм», «патриотическое воспитание». Раскрыта взаимосвязь педагогического и политического дискурсов в обосновании специфики дискурса патриотического воспитания в современных условиях. Представлена общая характеристика генезиса понятия «патриотизм» в истории отечественной и зарубежной педагогической мысли.

Ключевые слова: патриотизм, патриотическое воспитание, дискурс, педагогический дискурс, политический дискурс, дискурс патриотического воспитания, концепт, метафора.

Ignatovich O. G. The modern discourse of patriotic education: traditions and innovations

The article is devoted to the actual problem of functioning of discourse of patriotic education in the contemporary socio-historical and socio-cultural conditions. It disclose the main approaches to the characterization of the concepts of „discourse", „pedagogical discourse", the principles of the implementation of the discursive approach to the analysis of problems of education pupils and students.

On the basis of the interdisciplinary context of discourse analysis concepts presented substantial characteristic of „patriotism", „patriotic education". It stressed the need to study the context, in particular forms of thinking and perception of the role of metaphor, associative links, various forms of influence on the consciousness and subconscious of youth in the process of implementing the tasks of patriotic education. Disclosed relationship pedagogical and political discourses in the justification of the specifics of the discourse of patriotic education in modern conditions.

A general description of the genesis of the concept of „patriotism" in the history of Ukrainian and foreign pedagogical thought, such elements of discourse of patriotic upbringing like heroes, symbols, holidays, Fatherland and others.

The features of texts of modern political discourse, have a significant impact on the various aspects of the patriotic education of the younger generation, the role of language in the discourse of growth patriotic education.

Key words: patriotism, patriotic education, discourse, educational discourse, political discourse, the discourse of patriotic education, concept, metaphors.

Стаття надійшла до редакції 28.09.2015 р.
Прийнято до друку 30.10.2015 р.
Рецензент – д.п.н., проф. Савченко С. В.

УДК 37.013+37.035.6

Н. А. Литвинова

УКРАЇНСЬКА НАРОДНА ПЕДАГОГІКА ТА СУЧАСНЕ ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ

В період розвитку України як суверенної держави відродження духовності суспільства, проблема виховання громадянина і патріота з всебічним і гармонійним внутрішнім світом стоїть надзвичайно гостро.

Соціальний педагог – одна з основних постатей сучасної школи. Висока свідомість, доброзичливість, добровільна та безкорисна допомога людям, нетерпимість до байдужості, жорстокості, тактовність і